

Kövér Lajos

A XVI. LAJOS KÉP KORTÁRSI GYÖKEREI

La base contemporaine du portrait de Louis XVI

Dans notre travail nous analysons les bases contemporaines du portrait de Louis XVI de deux points de vue. D'une part nous considérons le portrait du roi comme une campagne de propagande concernant la lutte entre la révolution et l'Ancien Régime. La conclusion suggérée est très claire ; selon la contre-révolution, Louis XVI est un martyr, et la Cour viennoise déclare que la glorification de sa personne est indéniable. Les Jacobins refusent naturellement cette idée. Le 3 décembre 1792, devant la Convention, Maximilien de Robespierre, au nom des Montagnards, réclame l'exécution de Louis XVI afin de légitimer la Révolution. Il invente pour l'occasion une expression appelée à faire florès : «criminel envers l'humanité». D'autre part nous examinons les conséquences historiographiques de cette lutte. Lamartine propose une vision romantique dans son *Histoire des Girondins*, mais Albert Mathiez crée un culte de Robespierre, le faisant le personnage central et incontournable de la période et ce quitte à réduire arbitrairement l'importance des autres. Cette opinion, si on ose dire l'opinion des triomphateurs, est resté dominante jusqu'au bicentenaire de la Révolution.

XVI. Lajos francia király hol vérpadra lépő tragikus hősként, hol kisszerű, magatehetetlen, tohonya hazaárulóként jelenik, jelenítették meg immár több mint két évszázada a történelemkönyvek lapjain. A kép tehát eléggé egysíkú: vagy a trón és az oltár kettősségének jegyében fogant mártíromság glorifikációját, vagy épp ennek szöges ellentétéként az uralkodásra képtelen, erélytelen és gyenge jellemű Bourbon portréját láthatjuk, jöllehet ez utóbbi sokkal erőteljesebb lenyomatú – főképp a XX. század első felét uraló jakobinus köztársasági ideát egekig felmagasztaló, egyébiránt nagyhatású és historiográfiaiilag korszakos jelentőségű marxista forradalom történeteknek köszönhetően. Éppen azért, mert e sarkított vélemények genezise az érvek, az érzelmek és az indulatok jegyében fogant kortársi ítéletben rejlik, tanulságos megvizsgálni azt: hogyan uralja mindez hosszútávon a történetíró történeti személyiségről kialakított véleményét. XVI. Lajos ebből a szempontból nézvést roppant érdekes figura, hisz személyének ellentmondásokkal terhelt megítélése valahol a régi és az új Franciaország küzdelmét látatja értékek születésének és értékek pusztulásának keresztútjében.

A royalista propagandagépezet a régi Európa forradalomellenességének hátszélében teszi visszavonhatatlanná a trón és az oltár szövetségét, miközben a politikai agitáció helyenként nyers, helyenként kifinomult eszközeivel üzen hadat a forradalomnak, pontosabban védekezik a forradalommal szemben. Kiragadott példaként mintegy illusztrációképp beszéljen önmaga helyett a bécsi udvar által szigorúan

cenzúrázott, a korabeli német lapok híradásain nyugvó Magyar Kurir egy 1791-es tudósítása.

„A’ Marsiliai Asszonyok és Gyermekek kukorikolnak egy időtől fogva a’ polgári hitet le tett Papok után. Erre, következő történet szolgáltott alkalmatosságot: A’ mint esküdni ment volna a’ Marsiliai Plebánus egész innepi Protzeszsióval a’ Templomba, el kukorikulta magát mellette egy kakas, melyet bizonyos Paraszt árult volt a’ piatzon. A Plebánus, nagy változást érzett magában ennek hallására. Hogy béért a’ Templomba, ujja kukorikolt a’ kakas, még pedig már kétszer egymás után. Minekutánna le tette volna a’ polgári hitet a Plebánus, ujra meg szállalt a’ kakas, három kukurikút kiáltott. Ekkor le-dobbant a’ Plebánus, s ekképpen kiáltott fel; *Oh Szen Péter! Háromszor szólott a’ kakas, midőn Te meg-tagadád a’ Jésust: enmge-met-is arra emlékeztet most ezen kakas, hogy penitentziát tartsak, mint Te;* ‘s folder borulván az Oltár előtt, irgalmasságért kiáltott fel az Egekre, s vissza vette esküvését. – Tapsolás, öröm kiáltások, és jó kívánások váltották fel ezen tselekedetét a’ Plebánusnak!”¹

Milyen konfliktus áll e tudósítás mögött? 1790 júliusában a francia Nemzetgyűlés megszavazta a papság polgári alkotmányát. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy átszervezték az egyházmegyéket, azaz 135 egyházmegyből 52 megszüntettek, az egyházi méltóságok betöltéséhez többé nem kellett sem pápai kinevezés sem pedig megerősítés. A pap immár állami „közalkalmazott” lett, tehát az egyház teljes egészében az állam befolyása alá került, miközben arra kötelezték a püspököket, a plébánosokat és az egyházi hivatal viselő személyeket, hogy esküdjenek fel a polgári alkotmányra. A püspökök nagy része megtagadta az eskütételt, inkább az emigrációt választotta, ám az alsópapság fele letette az esküt! Franciaország tehát e téren is kettészakadt: „alkotmányos” és „szembehelyezkedő” (refraktárius) papok Franciaországára.² A küzdelem tétje tehát óriási, és ezzel tisztában volt XVI. Lajos is, aki a királyi kápolnában csak fel nem esküdött papokat alkalmazott, kijelentvén: szívesebben lenne Metzben király (ez volt az emigráció első hullámának székhelye) semmint Franciaországban. A küzdelem hosszútávú üzenetértékét François Furet fogalmazza meg a legvilágosabban:

„Úgy tűnik, hogy a vallási tényező szerepét nem kisebbíthetjük az ellenforradalom összetevőinek elemzésekor. Viszont az is világos, hogy ez a vallási tényező azonnal politikai problémává alakult, abban a mértékben, ahogy először az abszolút monarchia, majd a forradalom az államnak alárendelt testületté tette a katolikus egyhá-

¹ Magyar Kurir, 1791. 51.sz. 794–795.

² Tackett, Timothy: La Révolution, l’Église, la France. Le serment de 1791. Les Éditions du CERF, 1986. 75–92.

zat. [...] 1791-ben az egész katolikus egyház fizette meg annak az árát, hogy megegyezett az abszolutista állammal: a janzenista bosszú, a gallikanizmus jegyében, csak felerősítette a politikai alá-rendeltséget. Ezután papjaira hárult a választás Róma és Párizs, az egyház egyetemessége és az állampolgárság, a belső meggyőződés és az állami tekintély között. És a papok mögött, vagy velük együtt, a katolikus ország hívóinek milliói értették meg és tették magukévá e vallási és politikai dilemmát. Ha meg akarjuk érteni, hogy ez az 1790–91-ben kettős szinten gyökereszködő konfliktus mennyire komoly volt, elegendő megvizsgálni eljövendő tartósságát: a XX. századi Franciaországban a vallásgyakorlat területeit ábrázoló térkép – ami egyébként többé-kevésbé azonos a politikai jobboldal térképével – nagyon hasonlít az esküt megtagadó területek 1791-es térképére. A konfliktus súlyosságát bizonyítja az is, hogy a polgári alkotmánnyal kibontakozó válság határozta meg a XIX. századi, sőt részben a XX. századi Franciaországot is.”³

A régi Európa forradalomellenes propagandájának egyik jellegzetes terméke „XVI. Lajos Szerencsétlen Francia Király’ Életének Le-írása” címen látott napvilágot. Az eredetileg német nyelven íródott munka Berta György fordításában két magyar nyelvű kiadást is megért; először 1794-ben adtak ki Kassán, majd két évvel később Bécsben nyomták ki újra.⁴

Ennek a propagandának központi gondolata a túlságosan is jólelkű uralkodó, akinek legnagyobb hibája, hogy gyűlöli az erőszakot. Az alaphangot az alábbi motívó jambikus lüktetése adja vissza leginkább:

*„Ob koronás Martir! rád oily Fejedelmek örömmel
Nézhetnek, kiket a’ sors’ dühödésegyötör:
Itt koronát vesztl, ott nyertél; mellyet az Isten
Néked az érdemidért Angyalok által adott.*

³ Furet, François: A francia forradalom története 1770–1815, Bp. Osiris, 1996. 100.

⁴ Berta György (1756–1820) bölcsletrudor, akadémiai tanár, aki a gimnáziumi tanulmányait Egerben és Komáromban, a bölcséletet pedig a pesti egyetemen végezte el. Esterházy János és Sándor Vincze grófok nevelője, majd Győrött, Lőcsén, és Pozsonyban tanított. Lásd: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I. Budapest: Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése 1891. 962.

On-line elérés: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/2010-07-23>

Munkái:

1. A francziák szabadságának fája, melyet a német nemzetnek hasznos tanuságára egy lelki atya előadott Botzen városban 1792. Albert után németből ford. Győr, 1793.
2. XVI. Lajos szerencsétlen francia király életének leírása. Magyarra ford. Bécs, 1794.
3. Tentamen publicum ex historia universalis. Quod in regia academia Jaurinensi 1812. e praelectionibus G. B. subiverunt Deáky Sigismundus etc. Jaurini.
4. Panegyris sacratissimae suae majestati Francisco I. Austriae imperatori et Ungariae regi apost. pr. die idus febr. 1819. Jaurini in palatio academiae dicta. U. ott. 1819.

*Testedet a' fene vass sértette, de fennmarad bíred,
Ezt még gyilkosid-is majd magasabbra viszik.
Így szólván: oda vagy! Bár élnél! század időknek
Fólytáig, méltó volt koronánkra Fejed"*

Ebben a felfogásban a forradalom nem más, mint a világ „század idők óta” fennálló rendjének megváltoztatására irányuló erőszakos kísérlet, amely a királygyilkosság révén közvetlen lázad a Gondviselés akarata ellen. XVI. Lajos a társadalom két legfontosabb pillérének, a hagyománynak és a tekintélynek lesz a megtestesítője a királyok Európájának szemében. Joseph de Maistre ultramontanizmusa csak annyiban árnyalja ezt a képet, amennyiben a trón és az oltár mellé becsatolja a nemzetet, hangsúlyozva: XVI. Lajos mártíromsága az őt vérpadra küldő nemzet bűneiért adhat égi feláldozást.⁵

A XIX. századi „klasszikus” forradalomtörténetek XVI. Lajos képe ugyan nem kérdőjelezi meg az uralkodó jószándékát, jóságos mivoltát, de már részben ennek is tulajdonítják – az események végkifejletét is szem előtt tartva – az uralkodó tétovását, politikai határozatlanságát. Lamartine⁶ meglepően finom, árnyalt, még a gyermekkori traumák tudatalatti kódoltságát is figyelembe vevő jellemrajza szerint a korszak lángelmét kívánt volna, és XVI. Lajos nem volt az. Tegyük hozzá, hogy e romantika jegyében fogant követelménynek, amely helyenként mind a mai napig kísért a történetírásban a középszer hangsúlyozott ellenpontjaként, XVI. Lajos egyébiránt nagyformátumú kollégái sem tudtak megfelelni. Gondoljunk csak II. József, vagy II. Nagy Katalin politikai kudarcaira!

A Lamartine XVI. Lajosa „még nem volt több 37 évesnél: vonásain meglátszott a családi bélyeg, anyjának a szász hercegnőnek német vére által némileg elnehézesedve. A szép kék nyílt szemek, melyek inkább világosak, mint ragyogók, homloka hátracsapott, orra római, ajkai mosolygók és kellemes kinyomatuak, bőre finom, bőrszine piros, ámbár kissé bágyadt, dereka rövid, teste kövér, magatartása félnék,

⁵ Ludassy Mária: A trón, az oltár és az emberi jogok. Bp. 1984. 9–21.

⁶ Alphonse de Lamartine (1790–1869) arisztokrata származású költő, politikus, a francia romantikus költészet egyik legnagyobb alakja. Fiatalon a felvilágosodás híve, a forradalom és a napóleoni korszak hatására azonban inkább a konzervativizmus irányába sodródik, de az 1830-as júliusi forradalmat követően a Lamennais abbé nevével fémjelzett szabadelvű, keresztényszocialista irányzat híve lesz. Idősebb korában világképe deista-panteista irányba változott. Politika karrierje csúcsát 1848-ban érte el – rövid ideig a második francia köztársaság külügyminisztere volt. III. Napóleon hatalomra jutását követően véget ért politikai szerepvállalása, sőt anyagilag is tönkrement. Életrajzokból, népszerű, folytatásos „családi” irodalomtörténetből (*Cours familier de la littérature*) valamint az államtól kapott életjáradékból tartotta el magát. Történetíróként az 1848-as forradalom előestéjén megjelent girondeiakról írt műve a korszak egyik legolvasottabb, nagyhatású munkája. (*Histoire des Girondins*. 1847)

járása nem biztos; általában teste nyugtalanul hajlongott, most egy majd másik csipőjét tolván előre, a nélkül, hogy lépne. Lehet, hogy e mozgást azon béktelenséggel szokta meg, mely meglepi az uralkodókat, kiknek hosszas kihallgatásokat kell adniok, lehet, hogy ez küljele volt egy határozatlan szellem örökös ingadozásának; s egész személyének kinyomata inkább mindennapi, mint királyi, ki első tekintetre inkább gúnyt, mint tiszteletet ébresztett, és a melyet ellenei megromlott kegyetlenséggel ragadtak meg, hogy megmutassák a népnek az uralkodó vonásaiban azon vétek jelvényeit, melyeket ők a királyságban feláldozni akartak; általában némi hasonlat az utolsó caesarok arczkinyomatához, a dolgok és fajok hanyatlási korszakából: Antonius szelidsége, Vitellius tömör elhizottságában; im ilyen volt ezen ember.

Ez ifjú herceget tökéletes elzárkozottságban nevelték XV. Lajos udvarában. E léggör, mely megmérgezte egész századát, érintetlen hagyta a koronaörököszt. Mialatt XV. Lajos rosz hirüvé tette udvarát, unokája a Meudon palota egyik szegletében kegyes és felvilágosodott tanítók-által neveltetve, az ő rangjának tiszteletében, a trónus iránti félelemben, és a majdan kormányzandó nép vallásos szeretetében nevedett. Ugy látszott, mintha Fénelon lelke két királyi nemzedékre hatott volna át e palotában, hol ő a bourgognei herceget nevelte, hogy befolyjon a maradék nevelésére is. A mi legközelebb volt a trónon megkoronázott vétekhez, talán az volt a legtisztább egész Franciaországban. Hogy ha a század nem lett volna úgy megromolva, mint a király, ide fordította volna szeretetét. Ő a megromlásnak oly fokára jutott, hol a tisztaság nevetségesnek tűnik fel, és a hol a szeméremre csak megvetéssel tekintenek. ... A harczmező, mely színtere a nagy tetteknek, őt soha se tette ki népe tekintetének, születésén kívül más varázs nem környezé őt. Nagyatyjától irtózása kölcsönzé egész népszerűségét. Ő néhány nap birta népe becsülését, de szeretetét soha. Becsületes és tanult lévén, becsületességet és világosságot szállított magához Turgot személyében. De a reformok szükségességéről bölcsészi érzelmei mellett az uralkodónak csak reformatori lelke volt: de nem volt sem lángesze, sem merészsége.”⁷

Eszerint valahol elődje vétkeiért büntette a történelem XVI. Lajost, aki egyszerre volt magasztos és hétköznapi, felemelő és sekélyes, tiszta és botrányos; ugyanakkor Lamartine ítéletében a jószándék, a keresztényi jóság már nem elegendő, hisz ennek párosulni kellene az államférfíui nagysággal, ez pedig hiányzott az uralkodóból.

⁷ Lamartine, Alphonse de: A girondiak története, Pest Pfeifer Ferdinánd, 1865. 19–21.

Akkor, amikor a XX. század elején teret hódít a jakobinusokat felfedező marxista történetírás, XVI. Lajos sorsa hosszú időre megpecsételődött. Albert Mathiez⁸ szerint „a válság megfékezésére király kellett volna a monarchia élére. Am a trónon csak XVI. Lajos ült. Ez a kövér, közönséges modorú ember csupán a fehér asztalnál, a vadászaton, vagy Gamain lakatos műhelyében érezte jól magát. A szellemi munka fárasztotta. Elaludt a koronatanács ülésein. A könnyed és frivol udvaroncok csakhamar kigúnyolták. Még közvetlen környezete sem tisztelte. Eltúrte, hogy Coigny herceg kegydíjának csökkentése miatt jelenetet rendezzen előtte. Családi élete is kegyetlen gúnyolódás állandó céltáblája volt. Felesége, Mária Terézia leánya, csinos, kacér és léha teremtés volt. Gondtalan hévvel vetette magát a szórakozásokba. Megjelent az Operabálon és élvezettel túrte a legmerészebb bizalmaskodásokat, miközben közömbös férje Versailles-ban maradt. Elfogadta a legrosszabb híriú udvaroncok: egy Lauzun, egy Esterházy hódolatát. Nem alap nélkül terjesztették róla, hogy a szép Fersen, svéd királyi ezredes, a szeretője. Köztudomású volt, hogy XVI. Lajos csak sebészi beavatkozás árán, 7 évvel az esketés után tudta házastársi kötelességét teljesíteni. A pletykák nyomán gyalázkodó szonok keltek szárnyra, különösen a trónörökös megkésett születése után. Az epigrammák nemcsak arisztokrata körökben terjedtek el, hanem eljutottak a burzsoázia és a nép közé is, úgyhogy a királyné jó híre már jóval a forradalom előtt elveszett. A szélhámós Lamothe grófnő, IX. Károly egyik fattyának leszármazottja, el tudta hitetni Rohan bíborossal, hogy módjában állna megszerezni számára Marie-Antoinette kegyeit, ha segítségére lenne a királynénak egy csodálatosan szép nyaklánc megvásárlásában, amelyet fukar férje megtagadott tőle. A kardinális légyottjai a versailles-i park bokrai mögött játszódtak le, holdfénynél, egy nővel, akit ő a királynénak vélt – Boehmer ékszerész azonban nem kapta meg a nyaklánc árát és panaszt emelt. Így derült ki az egész intrika és – XVI. Lajos elkövette azt az esztelenséget, hogy a parlamenthez fordult a becsületén esett sérelem orvoslásáért. Lamothe grófnőt elítélték ugyan, de a kardinálist általános helyeslés közepette felmentették. Az ítélet azt jelentette, hogy az a tény, hogy valaki Franciaország királynéját könnyen elcsábíthatónak tartja, még nem bűncselekmény.”⁹

⁸ Albert Mathiez (1874–1932) a nagy francia forradalom jelentős marxista történetírója, az *Annales historiques de la Révolution française* című, mind a mai napig a forradalomtörténet egyik legtekintélyesebb tudományos folyóiratának a megalapítója. (Az első szám 1908-ban „*Annales révolutionnaires*” címmel látott napvilágot). Mathiez forradalomtörténetének a középpontjában Robespierre alakja áll. Marxista értékrendjében a forradalom mélyrétegeit a vidék antifeudális parasztmozgalmaiban és a városi sans-culottes-ok törekvéseiben kell keresni.

⁹ Mathiez, Albert: *A francia forradalom*, Bp. 1957. 20.

E hosszú idézet jól példázza, hogy még egy olyan kitűnő történész, mint amilyen Mathiez is – korántsem függetlenül persze terrorpárti történetírásának pre-konceptiójától – nem tud és egy ponton túl nem is igen akar elvonatkoztatni a korabeli jakobinus propaganda sugallta retorikától. E retorika persze nagyon erőteljes, agresszív és meggyőző. Saint-Just tulajdonképpen nyíltan felvállalja: a király pere nem per, hanem politikai kérdés; felvezetve a modernkor később klasszikus mintául szolgáló koncepció perét.

„Az utókor csodálkozni fog egykor azon, hogy a XVIII. század kevésbé volt haladó, mint Caesar kora: ott a zsarnokot a szenátus kellős közepén koncolták fel, minden formáság mellőzésével, pusztán huszonhárom tördőfessel, s minden törvény nélkül, csupán Róma szabadsága nevében. És ma tisztelettudó eljárást indítunk egy nép gyilkosa ellen, akit vérbe mártott, bűnbe mártott kézzel tetten értek!

Akik ítélni fognak Lajos fölött, ugyanazoknak kell egy köztársaságot megalapozniuk: ámde, akik bármi fontosságot tulajdonítanak egy király igazságos megbüntetésének sohasem fognak köztársaságot alapítani.

Uralkodni nem lehet ártatlanul, e gondolat esztelensége nagyon is nyilvánvaló. Minden király lázadó és bitorló. Foglalkoztak-e valaha is a királyok azzal a kérdéssel, honnan származik bitorló hatalmuk? Nem fogták-e perbe Cromwell emlékét? Pedig biztos, hogy ő semmivel sem volt bitorlóbb, mint I. Károly. Amikor egy nép elég gyáva ahhoz, hogy engedje magát vezetni zsarnokok által, az uralkodás joga az első jöttmenté, s a korona nem szentebb és törvényesebb az egyik fején, mint a másikén.

Tehát az önök dolga eldönteni, hogy Lajos ellensége-e a francia népnek, hogy idegen-e... De siessenek ítélni a király fölött, mert nincsen olyan állampolgár, akinek ne lenne ugyanolyan joga vele szemben, mint Butusnak volt Caesarral szemben...

Lajos egy második Catilina volt; a gyilkos azt hiszi majd, amit a római konzul, hogy megmentette a hazát. Lajos harcolt a nép ellen, és vereséget szenvedett. Egy barbár ő, egy idegen hadifogoly...¹⁰

XVI. Lajos tehát nemcsak tunya, nemcsak uralkodásra alkalmatlan középser, hanem gonosz hazaáruló is – családjával együtt. Íme a történelmet író győztesek XVI. Lajosról alkotott tablója. A lenyomat igen erős, jóllehet a bicentenárium alkalmával megjelent könyvében John Haycraft¹¹ hajlik egyfajta rehabilitációra. Szerinte XVI. Lajosról: „esetlen, önbizalomhiánnyal küzdő, rövidlátó férfi volt.

¹⁰ Soboul, Albert (szerk.): Saint-Just: Beszédék és beszámolók, Bp. Gondolat, 1969. 73.

¹¹ John Stacpoole Haycraft (1926.dec.11 – 1996. máj. 23.) Indiában született, Oxfordban tanult – modernkori történelemből szerez képesítést 1951-ben (Jesus College second-class degree in modern history). Életműve a világhírű International House World Organisation.

Tizenkét éves kora előtt elveszítette mind az apját, mind az anyját, és kisebbrendűségi érzése volt ugyanekkoriban elhalálozó bátyjával szemben. Ennek következtében mindenre hajlandó volt, ami kompenzálta szeretethiányát, és népszerűvé tehetette népe körében.

Bizonytalanságát tetézendő, minden volt, csak nem férfias. Úgy tartják róla, hogy fitymaszűkülettől szenvedett, amely sógora, II. József szerint a házassága hetedik évében elvégzett műtétig megakadályozta a gyermeknemzésben.

E látszólagos impotencia és a gyermektelenség miatt a tüzes és serdülőkorú fiatal királyné, Marie-Antoinette élvezethajszolásba és a hírnevét romba döntő költekezésbe vetette magát. Lajost büntudat töltötte el s ezért nehezebbre esett visszautasítania a királyné bármilyen kérését.

Lajos nagy szenvedélye a vadászat volt, ami csak még inkább eltávolította egymástól a házastársakat... Versailles-ban született és nevelkedett, tizenkilenc éves volt, amikor megkoronázták, s trónra lépésének hírért sírva fogadták Marie Antoinette-tel. ...

XIV. és XV. Lajos eléggé uralkodó és határozott jelleműek voltak ahhoz, hogy a nehézkes rendszert működtessék. Kevesebb pénzügyi nehézséggel is kellett megbirkózniuk, mert ezeket a tizennyolcadik század második felében az infláció okozta.

A kövéredő és tunya XVI. Lajos csak jó szándékát és jóindulatát ajánlhatta fel az 1789-es válság megoldásához. Ellenállt, amikor ez nem volt bölcs dolog, majd túl könnyen engedett, amikor kezdeményezései kudarcot vallottak...¹²

A forradalom kétszázadik évfordulójának apropóján érdemben megtörténik a jakobinus hagyomány sugallta XVI. Lajosról kialakított pejoratív kép korrekciója. E korrekció sajátos pikantériája, hogy érdemben vajmi keveset tesz hozzá Lamartine és Jules Michelet¹³ gondolataihoz. E téren tulajdonképpen François Furet sem ad sok újat, hiszen ő is a lenyomatok, a toposzok fogja marad.

Véleménye szerint „az ifjú királyt a korabeli leírások szerint a vonzerő hiánya mellett kommunikációs és reagálásbeli problémák jellemezték. Társalgási készség és előkelőség híján, józan ésszel, de kisszerű szellemmel megáldott ember volt: ennek legjobb bizonyítéka naplója, amit mindennapos elfoglaltságairól vezetett, melyben a vadászatok mellett feljegyezte az étkezéseket, a találkozásokat, a családi

¹² Haycraft, John: A francia forradalom nyomában. Utazások Franciaországban, Bp. 1989. 17–18.

¹³ Jules Michelet (1789–1874) az egyik legjelentősebb francia nacionalista történész, aki a történeti narráció és a történeti személyiség viszonyrendszerében szintetizálja az eseményeket. megpróbálja feléleszteni az elmúlt merítve saját személyiségét a maga narratív eredményezett a történeti szintézis nagy drámai erővel. 1833–1867 között írja meg monumentális Franciaország történetét (Histoire de France). Legjelentősebb munkái között tartják számon az először hét kötetben megjelent forradalom-történetét. Histoire de la Révolution française, 7 vol. (1847–53).

eseményeket. Feljegyzéseiben nyoma sincs érzelmeknek, személyes észrevételeknek: egy rezzenetlen lélek, megszokásba süllyedt szellem sorait olvassuk.

Viszont micsoda fizikai gyakorlatok! Az energiát, amit az emberekkel és feleségével való kapcsolatában takarított meg, XVI. Lajos szenvedélyére, a vadászatra fordította. Nagy gonddal ügyelt az erdők és az állatállomány fenntartására, ismerte a vadászokat, a kutyákat, és hetente több alkalommal hosszú órákat szentelt a szarvasvadászatnak, ennek a tipikusan Bourbon időtöltésnek, amelyből este kimerülten és boldogan tért haza, hogy meghallgassa délutáni hőstettei elősorolását. E magányos és kissé terméketlen szellem másik jellemző elfoglaltsága a kétkezi munka, a barkácsolás, a lakatosmesterség volt: lakosztálya felett XVI. Lajos kis műhelyt rendeztetett be, ahol szerény tehetséggel zárakat és kulcsokat készített. Az egy emelettel feljebbi teraszról távcsövön figyelte mindazt, ami a versailles-i parkban történt. Egyes napokon a palota padlásán sétált, és az elkóborolt macskákat kergette.

Érthető, hogy a történészek, tetszésük szerint, hol hőst, hol balekot, hol mártírt, hol bűnöst csináltak e végső soron mégiscsak középszerű emberből. Ez a derék, egyszerű király, aki kevésbé termett arra a szerepre, amelyet be kellett töltenie, és a ami várta, ugyanúgy felkeltheti sajnálkozásunkat a sors igazságtalanságával szemben, ahogy vádbeszédre is indíthat az uralkodói előrelátás hiánya miatt. Személyes tulajdonságai alapján XVI. Lajos nem volt az az ideális uralkodó, aki a királyság alkonyát képviselhette Franciaország történelmében: túl komoly, túlságosan kötelességtudó, túl takarékos, túl tiszta életű, és utolsó óráiban túli bátor volt. De a hagyományokhoz való ragaszkodása miatt az ifjú, aki fiatalságát nagynénjei szoknyája és a vallásos párt árnyékában töltötte, egy olyan monarchia uralkodója maradt, ami már sem neki, sem a kornak nem felelt meg.

Michelet, aki a régi rend legfőbb baját az Isten képére formált királyságban látta, jól ragadta meg a problémát. Megértette, hogy XVI. Lajos rossz végső jelképe volt a régi rendnek, túl lelkiismeretes, túl családias, túl „nemzeti„ volt (az angolok ellen az amerikai függetlenségért folytatott háború miatt). Valójában nagyapjáért, az öreg, romlott királyért... és Ausztria emberéért fizetett. ... A francia monarchia drámája XV. Lajos alatt játszódott le. Amikor unokája trónra lépett, már túl késő: a monarchia már halott volt.

Mély megérzés ez, ami megmagyarázza, miben állt XVI. Lajos valódi veresége: kevésbé napi kül- vagy belpolitikájában, melyben sikereket is ért el, mint abban, hogy képtelen volt huzamosabb időre életet lehelni a régi királyság haldokló, nagy testébe.¹⁴

---

¹⁴ Furet, 38.

Karakterisztikusabb áttörést hozott XVI. Lajos megítélésében Schimon Schama munkája. A Polgártársak. A francia forradalom krónikája című, 2001-ben magyarul is megjelent vaskos könyve tudniillik egy olyan forradalomtörténet, amely XVI. Lajos korát is mérlegre teszi. Ebből világosan kiderül, hogy a feladat, mely az 1774-ben trónra lépő XVI. Lajosra várt, roppant nehéz, szerteágazó: egy gazdaságilag csőd szélén álló, politikailag szétzilálódott és önbizalmát veszített Franciaország kormányzása. (A brit-francia gyarmati háborúban odalett a francia gyarmatbirodalom!) Egyébiránt azt már Stefan Zweig – aki különben primitív „nyárs-polgárként” láttatja XVI. Lajost – elismeri, hogy „az uralkodó szívesen és sokat olvas, alapos történelmi és földrajzi ismeretei vannak, szakadatlanul tökéletesíti angol és latin tudását, amiben nagy segítségére van remek emlékezőtehetsége.”¹⁵ Schama XVI. Lajosa már nem csupán egy tétova király, hanem az az uralkodó aki Franciaország megtépázott hatalmi nimbuszának visszaállítására törekszik. Célja, hogy Franciaországot tengeri nagyhatalommá tegye. Tengerészeti ismereteihez kétség sem férhetett – ezt a környezete is ámulva vette tudomásul. „A király tökéletesen tájékozott minden tengerészeti kérdésben, éppoly jól ért a hajók felépítéséhez, mint a felszerelésükhöz és manővereikhez. Még e barbár nyelvezet szókincse sem idegen tőle, és olyan könnyedén használja, mint egy matróz.” Tengerészeti ügyekben a legtehetségesebb embereket gyűjtötte maga köré, így aztán összeállt egy, a brit flottával nagyjából egyenrangú hajóhad. 1786-ban pedig egy olyan korszerű hadikikötőt avatott fel Cherbourgban, ahonnan kedvező széljárás esetén akár 3–4 óra alatt is elérhették az angol partokat, ami elég nagy riadalmat keltett a Westminsterben.¹⁶

A nagy csatát azonban, Franciaország modernizációjának azt a csatáját, amely arra volt hivatott, hogy a tradíciókat és a modernitást ötvözze, XVI. Lajos elvesztette, csakúgy mint kortársai, a többi felvilágosult abszolutista uralkodó. 1789 ugyanis már egy olyan új világot hirdetett, amely a történelmi múltat végképp el akarja törölni.

Közismert, hogy az Ancien Régime bukását az államcsőd tette visszavonhatatlanná, mint ahogy az is köztudott, hogy XVI. Lajos nem sokat értett a közgazdaságtanhoz és annak politikai konzekvenciáihoz. Így aztán a privilégiumok falát csak félve bontogatta, s e téren a legkisebb ellenállás is megtorpanásra készítette. Ugyanakkor rendeletek sora bizonyítja, hogy akarta a reformokat. Beleegyezett például abba, hogy az ország kereskedelmének élénkítése végett eltöröljék az

¹⁵ Zweig, Stefan: Marie Antoinette. Bp, 1993. 73–74

¹⁶ Schama, Simon: Polgártársak. A francia forradalom krónikája, Bp. Európa, 2001. 85–86.

országutakon és a nagyobb folyókon fizetendő vámokat; ez bizony jónéhány efféle privilégiummal bírót érzékenyen érintett. A jobbágyok helyzetének javítása és elégedetlenkedésük lecsillapítása végett 1779-ben királyi rendelet törölte el a holt-kéz jogot, egy évvel később pedig a fejadó felülvizsgálatára került sor. A gabona kereskedelem szabaddá tétele, a céhek, a céhtanácsok és a robot eltörlését célzó rendelkezések sora igazolja, hogy az uralkodó tulajdonképpen szimpatizált a fiziokraták elképzeléseivel.¹⁷

Nem véletlen, hogy XVI. Lajos a kortársak által a radikális változások elkötelezett híveként számon tartott Turgot-ot nevezte ki pénzügyi államminiszterré, aki François Quesnay és Jean Claude Vincent de Gournay mellett a fiziokrata tanok megalapítójaként és rendszerezőjeként tartanak számon. Anne Robert Jacques de Turgot bizonyos értelemben nem az első, hanem sokkal inkább az utolsók egyike azon „újítók” között, akik társadalmi és gazdasági programmal rendelkeztek, de látványosan megbuktak a privilegizáltak ellenében. A 18. századi Franciaország kegyvesztett reformereinek sorát még Germain Louis Chauvelin nyitotta meg. Őt Fleury kardinális 1737-ben kényszerítette arra, hogy lemondjon posztjáról. Húsz évvel később hasonló sors várt Jean Baptiste Machault d’Arnouville-re. Vele szemben a forradalom épp oly kegyetlen volt, mint annak idején adáz ellenfelei, hisz a kilencvenegy éves vak, süket öregembert forradalmi törvényszék elé állították, majd kivégezték. Kettejük között René Louis d’Argenson volt a francia királyság erős embere, de 1747-ben is távozni kényszerült, és ezzel még korántsem teljes a lista.¹⁸

1774-től az ősi normandiai nemesi családból származó Turgot vette át a reformerek staféta botját és tett erőfeszítéseket Franciaország átalakítására. A királyhoz írott 1774. augusztus 24-i levelében programjának lényegét az alábbiakban foglalta össze: a fő feladat elkerülni a pénzügyi összeomlást úgy, hogy sem az adókat nem növeljük, sem kölcsönöket nem veszünk fel. Ennek szellemében elsődleges célja a gazdaságot béklyóba verő privilégiumok eltörlése mellett egyfajta képviseleti rendszer kialakítása volt. Szigorú rendszabályai takarékosagra intették még az udvart is, amely – élén a királynéval – mindenféle megszorító pénzügyi intézkedés létjogosultságát megkérdőjelezte, jóllehet Turgot igyekezett jó példával elől járni. Egyik első intézkedése az állami tisztviselők igen magas honoráriumainak radikális csökkentése volt, ezért többek között saját fizetését évi 142 ezer livre-ről 82 ezerre szállította le.

¹⁷ Sepet, Marius: Louis XVI. Paris, P. Téqui, 1910. 78–79.

¹⁸ Anderson, Matthew: L’Europe au XVIIIe siècle. Paris, Éditions Sirey, 1968. 37–41.; 115–119.

A birtokosokat érthető okokból leginkább a vámjogok felülvizsgálata, a gabona szabad forgalma és a robot pénzszolgáltatásra történő változtatása nyugtalanította. Következett a céhek megszüntetése, aminek eredményeképp a legtöbb iparág üzésének jogát egyszerű hivatali bejelentés révén el lehetett nyerni. A fiziokratizmus a cenzúra visszaszorításával a sajtó-és gondolatszabadság előtt is teret nyitott. Ennek köszönhetően a filozófusok az ész, az erény emberét ünnepték Turgot-ban és további kemény lépéseket vártak attól az embertől, aki mind a felvilágosult udvarokban, mind Angliában roppant nagy népszerűségnek örvendett.

A reformoknak azonban voltak előre nem várt következményei is. A különféle paraszti terhek megtagadása mindennaposá vált, sőt egyre több támadás érte az ősi ellenségképet, a kastélyt. A gabona szabad forgalma kedvezett a spekulációnak, amely egyrészt áremelkedést, másrészt éhínséget eredményezett. Kitört az ún. lisztháború („La guerre des farines”). A vidék lázadása és a városi plebejusok mozgolódása kedvező alkalmat kínált a parlamenteknek arra, hogy a társadalmi rend megvédése érdekében rávegyék a királyt Turgot menesztésére. A pénzügyek irányítója 1776 tavaszán emelt fővel vette tudomásul, hogy kegyvesztett lett, s XVI. Lajos érzelmes, a menesztés felett már-már bocsánatkérően szabadkozó levélre öntudatosan így válaszolt: „Uram, hiszem, hogy legjobb meggyőződése szerint cselekedtem; őszintén kívánom, hogy Ön mindenkor megmaradhasson abban a hitben, hogy én hibáztam...”¹⁹

XVI. Lajos az illúziók, a nagy remények és a tragikus kudarcok királya volt. Uralkodása alatt a franciák meg sokáig voltak győződve arról, hogy országuk „törtetlenül halad a kiteljesedés felé” – írja emlékirataiban az amerikai függetlenségi háborút végigharcoló fiatal Ségur gróf. „Büszkéek voltunk arra, hogy franciák, és még büszkébbek voltunk arra, hogy a 18. század franciái vagyunk, mely századra úgy tekintettünk, mint a Földre varázsolt aranykorra”.²⁰ Ez az illúzió 1789-ben elillant, majd gyűlöletbe fordult és e sajátos kettőség egyik főszereplője XVI. Lajos francia király.

¹⁹ Nabour, Éric le: Louis XVI ou le Pouvoir et la Fatalité. Paris, J-C Lattes, 1988. 96–121.

²⁰ Ségur, Louis-Philippe, comte de: Mémoires, souvenirs, et anecdotes. t. II. Paris, Firmin-Didot, 1859. 28.